

WATERPUTTEN OP HET ERF

Boomstampputten en plaggenputten

Waterputten komen al eeuwenlang voor op boerenerven. Al in de bronstijd komen waterputten voor, gemaakt van boomstammen. Boomstampwaterputten werden van dikke, meestal eiken boomstammen gemaakt. De stam werd in de lengte in twee of meer delen gekleefd om hem uit te hollen. Het uithollen gebeurde door te kappen, maar kon ook door vuur worden gerealiseerd. Na het uithollen werden de buitenste delen weer samengevoegd en vormden op deze manier de buitenwand van de put.

Een dergelijke uitgeholde boomstam werd zo diep mogelijk in de grond gegraven en kon zo als waterput functioneren. Deze constructiewijze van waterputten bleef eeuwenlang bestaan tot in de middeleeuwen. Daarnaast werden met name in de Romeinse tijd ook waterputten gemaakt door één of meer gebruikte wijntonnen in te graven. In dezelfde periode werden ook wel vierkante putten gemaakt met wanden van houten planken. Boomstampwaterputten werden het meest toegepast en worden bij opgravingen in Brabant veelvuldig aangetroffen. Dit soort waterputten bleef tot in de 13de eeuw gebruikt. Daarna komen ze nog nauwelijks voor. Het heeft naar alle waarschijnlijkheid te maken met de grote behoefte aan dikke eiken stammen voor allerlei doeleinden, maar vooral voor de huizenbouw en voor waterputten. De snelheid waarmee de eiken werden gekapt was kennelijk veel groter dan de snelheid waarmee er nieuwe eiken bomen konden groeien, zodat de dikke stammen "opraken". We zien dat in dezelfde periode de bouwwijze van boerderijen ook verandert. De houten constructie die het dak moest dragen werd niet langer in de grond ingegraven, maar voortaan werden de gebintconstructies bovengronds op poeren gezet, zodat het hout veel langer meekon. Waterputten werden vanaf de 13de eeuw niet langer van uitgeholde boomstammen gemaakt, maar de wand van de put werd opgebouwd uit plaggen of zoden van gras of heide. Het maken van plaggenputten bleef lange tijd bestaan tot het moment dat voor de wand van de put baksteen werd gebruikt. Pas in de 19de eeuw werd bij nieuwe putten op grote schaal baksteen toegepast.

Een reconstructie van een uitgeholde boomstam als waterput op een prehistorisch erf. In de doorsnede is te zien dat vooraf de kuil waarin de put staat helemaal werd uitgegraven. (reconstructie RAAP Archeologisch Adviesbureau)

Het resterende deel van een middeleeuwse boomstamp, aangetroffen tijdens een opgraving in St Oedenrode. Aan de boven- en onderkant is te zien dat de delen van de uitgeholde stam met strengen van wilgentenen, vastgezet met houten toonagels, aan elkaar werden

vastgemaakt. Op de kleine foto is dat uitvergroot.

De constructie van een put

De bedoeling van een waterput is dat er op elk moment van het jaar water in de put aanwezig is. Dat betekent dat de onderkant van de put, ook bij de laagste grondwaterstand, onder het niveau van het grondwater zit. De putwand moet dus diep in de grond komen zitten. Aanvankelijk werden daarvoor diepe en grote kuilen gegraven, waaruit steeds het water moest worden weggeschept. De putwand werd dan onder in de kuil geplaatst en het gat werd rondom de put weer gedicht. Al in de ijzertijd en romeinse tijd werd dat op een andere manier aangepakt. Er werd wel een kuil gegraven, zo diep mogelijk, waarin de uitgeholde boomstam werd geplaatst, maar vervolgens werd de put van binnenuit verder uitgeschept, waardoor tegelijkertijd de uitgeholde boomstam steeds verder de grond in kon zakken. Het moet geen prettig werk geweest zijn en waarschijnlijk komt de uitdrukking "in de put zitten" hier vandaan. Overigens kwamen in de Romeinse tijd niet alleen ronde, maar juist ook vierkante houten putten voor met wanden van planken. De werkwijze om de put van binnenuit uit te graven bleef bij plaggenputten en ook bij bakstenen putten de meest geschikte constructie techniek. Bij het uitgraven is het dan wel belangrijk dat de putwand overal tegelijk gelijkmatig zakt. Om daarvoor te zorgen werd onder de plaggenwand een karrenwiel gelegd waar de spaken uit waren verwijderd. Die velg diende als fundament van de plaggenstapel en zorgde voor de nodige balans.

Bakstenen putten

Vanaf de 19de eeuw worden putwanden ook van baksteen gemaakt. Als de gehele putwand van baksteen wordt gemetseld, kan er alleen vanuit de bodem water opwellen. Dat is de reden dat vaak het laagste deel van een bakstenen put niet werd gemetseld, maar gestapeld, zodat ook water door de zijwanden de put in kan komen. Het gedeelte boven de grondwaterspiegel wordt gemetseld.

Fragmenten van een karrenwiel zonder spaken, dat diende als "fundament" voor een plaggenput.

Ook bij bakstenen putten werd de put van binnenuit verder uitgegraven en kon het geheel langzaam in de grond zakken. Natuurlijk moesten bij gestapelde bakstenen putten goede voorzorgsmaatregelen worden genomen. Om de putwand gelijkmatig te laten zakken werd een "fundament" van houten planken of balken gebruikt. Om bij gestapelde putten te voorkomen dat de putwand tijdens het zakken naar binnen werd gedrukt, werden aan de buitenzijde van de gestapelde putwand een mantel van verticale planken aangebracht en met touw werd het geheel strak bij elkaar gehouden. De verticale planken zorgen voor een betere geleiding als de putwand verder de grond inzakt.

Voor bakstenen putten zijn eigenlijk speciale bakstenen nodig die een beetje taps toelopen, zodat er makkelijk een ronde put kan worden gemaakt. Soms werden ze taps bijgehakt, maar er werden ook speciale putstenen gebakken.

In nog recentere tijden werden voor waterputten speciaal geprefabriceerde betonnen putringen gemaakt, die bij het aanleggen van de put op elkaar werden gestapeld.

Deels uitgegraven gestapelde waterput met nog aanwezige verticale mantel van balkjes. (foto BAAC Archeologie en bouwhistorie)

Het bovengronds gedeelte

Bakstenen waterputten worden opgemetseld tot ongeveer één meter boven het maaiveld. Vaak is de putwand afgesmeerd. Soms is dat wat later aangebracht. Om de bakstenen bovenrand te beschermen tegen "botsende" waterremmers werd die bovenrand soms met een ijzeren band (bijvoorbeeld van een karrenwiel) verstevigd.

Hoe de bovenbouw van een plaggenput eruitgezien heeft is niet duidelijk. Waarschijnlijk werd een houten hekwerk of misschien een vlechtwerkwand aangebracht.

Doorsnede door een plaggenput tijdens een opgraving in Gemert. De gestapelde plaggen in de putwand zijn duidelijk te herkennen.

Oproep voor meer informatie

In het bovenstaande is een korte schets gegeven van de geschiedenis van waterputten. Vooral over het materiaal en de wijze van aanleggen. Over waterputten is nog meer informatie te geven. Het gaat niet alleen om de put zelf, maar ook over alles eromheen. Waar haal je een goede putmik vandaan? Hoe ziet die er uit en welk hout is geschikt? Natuurlijk willen we een traditionele puthaak, maar hoe zien die er uit? Zijn er nog mensen die zo'n puthaak kunnen smeden? Er waren ook waterputten met een windas met zwenkel. Wat voor constructies komen er voor en wie weet hoe ze gemaakt werden? Er zijn beslist een aantal vrienden van de stichting die één of meerdere antwoorden weten op onze vragen misschien foto's hebben van oude situaties. Ze zijn welkom.

De eenvoudige houten opbouw van een put in Deurne, ca 1935. Wellicht hebben we hier nog te maken met een plaggenput.

SCHAMP

Bouwkundig advies

- ▶ Ontwerp
- ▶ Bouwhistorisch onderzoek
- ▶ Advies
- ▶ Bouwbegeleiding

Tel. 0493 - 380355
www.schamp-bouwkundigadvies.nl

RESTAURATIE • RENOVATIE • RECONSTRUCTIE • HERBESTEMMING

de Instandhouder
advies en onderhoud monumenten
instandhouder.nl | 0610708735

boouwkundige inspectie | aankoopkeuring | scheurrapportage | verborgen gebreken
restauratieplan | vooroverleg | ontwerp | monumentenvergunning | werkschrijving
begroting | subsidie-aanvraag | laagrentende hypotheek | fiscaal advies
beoordelen offertes | begeleiding uitvoering | controle kwaliteit | oplevering conform bestek
meerjarenonderhoudsplan MJO | periodiek instandhoudingsplan PIP

Een authentieke windas boven een nieuwe waterput in Boekel.